

**Професор Иван Д. Шишманов –
строител на българското библиотекознание**

Мария Младенова

Познал огромната роля на четенето, на книгите и библиотеките в сложните процеси на духовното и нравственото усъвършенстване на човека, те заемат постоянно и трайно място както в неговото лично пространство на учен и изследовател, така и в проявата му на общественик и държавник.

Чел с години в много от най-добре уредените университетски и национални европейски библиотеки, сред които са тези в Германия, Швейцария и Австрия, той не само проучва документи и издирва градивно за своите изследвания и лекционни курсове, но изучава и опита им, обмисля идеи и крои планове както за по-модерната уредба на вече съществуващите в България, така и за създаването на нови, различни по тип и вид библиотеки, които да станат част от постоянната просветна политика на държавата.

Сам Шишманов е сред притежателите на една от най-големите лични библиотеки (над 10 000 т.) в България. Свидетелства за нея са ни оставили много от неговите съвременници, сред които е и Христо Д. Бръзицов. Посетил дома му през 1929 г., Лидия Шишманова го въвежда в работния му кабинет, където той вижда: „две стаи една до друга, с големи писалища,отрупани с книги. Книги по всички стени” [1]. Резултат от развитието му на четящ човек (Homo Legens) с разностранни изследователски интереси тя несъмнено е носела и много следи от териториите на духовната му същност и на учен, общественик и държавник.

Дарена по 1930 г. от семейството му на ЦБ на СУ, вместо да бъде обособена като самостоятелна библиотека и да остане обект на проучвания тя „грижливо” е разпръсната във филиалните библиотеки, а книгите му са влети в общия фонд, така че следите ѝ изчезват.

Кои и колко от книгите му са запазени днес, не би могъл да изясни никой. Вероятно много от тях през годините са отчислявани като „остарели” и „ненужни”. Така ние завинаги сме загубили редкия шанс чрез библиотеката му да се докоснем до териториите на неговите научни пространства и дирения в полето на българската книжовност.

Познаващ ролята на личната библиотека в живота на духовната личност, той с интерес изследва тази на забележителния педагог и библиофил Неофит Рилски [26], която е най-голямата лична библиотека у нас през Възраждането. Като прави първото за България проучване на лична колекция, той осъществява и компетентен анализ на съдържанието ѝ от позициите на историк и филолог като проучва научните и културните интереси на Неофит Рилски, предпочитанията му към определен вид литература и конкретни автори.

Иван Шишманов е не само притежател на голяма библиотека, но той е и рядко срещан читател, който „смила” в живота си впечатляващо количество книги. Потвърждение за увлечението му към четенето намираме и в спомените на съпругата му, която отбелязва: „Количеството книги, които Шишманов поглъщаше беше наистина феноменално. Виждаше съм го да седне сутрин в креслото и да тури отдясно на пода колонка нови книги. Вечерта той куп беше вече наляво, прочетен. Той не познаваше друга страст, освен да поглъща книги и вестници” [27].

Впечатлен от възможностите му да „поглъща” голямо количество книги, преди отпътуването му за България, г-н Волф – директорът на библиотеката във Фрайбург, в която Шишманов чете от 1919 до 1923 г., му казва: „На Вашия стол аз ще туря плоча с надпис: „Тук седя проф. Шишманов непрекъснато цели три години” [24].

Тези и редица други факти обясняват трайния, нестихващ интерес на проф. Шишманов към развитието на всички видове библиотеки в България, заявен още в края на XIX в. със статията му „Народните библиотеки, техният развой и тяхната уредба” [25], в която поставя акценти не само върху образователните им и културно-просветни задачи, но и върху тяхната необвързаност с партийни пристрастия, отговарящи на демократичните тенденции в общественото ни развитие от това време.

Като рецензира две нови монографии на известния немски библиотековед и професор във Виенския университет Е. Райер: „Развитие и организация на народните библиотеки” (“*Entwicklung und Organisation der Volksbibliotheken*”, Leipzig, 1889) и „Ръководство за народообразователното дело” (“*Handbuch des Volksbildungswesens*”, Stuttgart, 1896), които отразяват съвременното състояние и постиженията в редица страни на Европа и Америка в областта на библиотеките и ролята им в развитието на образованието, Ив. Шишманов привежда и убедителни факти за резултатите от работата им. Например: Създадената през 1848 г. Библиотека към бостънския Атенеум през 1896 г. е една от най-големите в света, чийто фонд е над 600 000 т., а персоналят ѝ е от 140 библиотекари, докато в Библиотеката на Британския музей работят 145

специалисти. През 1891 г. в САЩ има над 3803 публични библиотеки всяка с фонд около 1000 т., чрез които се образоват хиляди американци. Авторът изтъква ролята на общините, на частната инициатива и преди всичко на американския филантроп Андре Карнеги, дарил средства за построяването на над 2500 публични библиотеки в Америка, Англия и Шотландия и на The Carnegie Institution във Вашингтон за насърчаване на научни изследвания и изобретения. Шишманов предлага и у нас като в Америка всяка община да въведе „един особен библиотечен налог” [25, с. 400], сумите от който да се използват за създаване на библиотеки, които при добра организация ще дадат полезни резултати.

Тази негова статия (в две части), която е първата публикация в България, засягаща широк кръг проблеми на библиотекознанието е проява и на зрелите му познания на библиотековед. В нея Шишманов споделя и собствени виждания за организацията на двете ни държавни библиотеки, които според него трябва да се „уредят върху принципа на народните библиотеки в Англия и Америка”. Ученият дава и своето мнение за създаване на цялостна система, необходима за библиотечно обслужване в страната, като формулира и задачите на общообразователните библиотеки, към които отнася и тези към читалищата. Смята, че в по-големите градове трябва да има централна библиотека с научен отдел и филиали, а в малките селища – самостоятелни библиотеки, които да се развиват на базата на читалищата или в интеграция с училищните библиотеки.

Шишманов иска и у нас, както в западните страни библиотеката „да служи за умствените потреби на всичките класове на населението – без разлика [25, с. 506], като сочи ползата, която би допринесъл и един особен закон като в Англия, по силата на който общините да имат право да налагат малък библиотечен данък.

Авторът смята, че при добра воля и стремеж от страна на държавата и интелигенцията „ние можем в течение на не повече от десет години, да покрием цяла България с една мрежа от такива библиотеки” [25, с. 509], като възлага надежди за съдействие и помощ от страна на частната инициатива.

Като дава указания за различията в комплектуването на фондовете им, според интересите на населението, ползващо селските и градските библиотеки, Шишманов предявява и изискванията си към библиотекаря, който „би трябвало да има специални познания по библиотечно дело”, сочейки, че „в Америка има за това специални библиотечни училища” [25, с. 510].

Рецензията е само повод Шишманов да напише цялостна методична инструкция, даваща полезни напътствия за комплектуването на библиотеките, за разликата в работното им време в селата и градовете, а също и за предназначението на каталозите, отразяващи фонда им. Очевидно привърженик на систематичния каталог, отбелязва, че и най-малката библиотека трябва да има „каталог, в който книгите да са разпределени по материя” [25, с 513]. Полезни са и препоръките му „картонния или листечния каталог” да се предоставя на читателите, който за съжаление в Народната библиотека изпълнява ролята на служебен каталог и напразно е недостъпен за четящата публика.

Ценни са напътствията му и за потребността от водене на подробна библиотечна статистика, данните от която да се публикуват във вестниците. Шишманов препоръчва в годишните отчети на библиотеките да се отбелязват сведения за броя на новопостъпилите книги през годината, за заетите за четене за вкъщи и отделно за ползваните в читалнята, за персонала, за приходите и разходите, за броя на загубените книги, за времето, през което е била отворена библиотеката. Убеждава, че тази подробна статистика „има значение не само като мерило за успеха на библиотеката, а и като мащаб за културния развой на народа” [25, с. 514]. Рецензията, написана от проф. Ив. Д. Шишманов е не само първата българска рецензия за чуждестранни библиотековедски трудове, но е и показател за назряващата необходимост от появата и у нас на подобни публикации в областта на библиотекознанието.

По същество на съдържанието ѝ тя може да се приеме и като първото наше кратко практическо ръководство, изясняващо не само задачите на библиотеките, но и как да се създадат и ръководят, за да изпълнят своите цели. То насочва и към същността на библиотечната наука, която трябва да се познава, за да бъде поставена работата на библиотеките на научна основа, а резултатите от дейността им полезни за народа.

Спрях се по-подробно на тази публикация, поради тезата ми, че тя трябва да бъде отнесена към първите прояви на зараждащото се българско библиотекознание от края на XIX век, а проф. Ив. Д. Шишманов – към неговите ранни първостроители.

Иван Д. Шишманов е разбирал, че библиотеките ще дадат очакваните резултати, само ако в тях заработят високообразовани личности, които имат и специални познания в областта на библиотекознанието. Затова като университетски преподавател формира у студентите си интерес към работата в библиотеките и в полето на библиотекознанието. Поради това не е изненадващо, че от средата на неговите

възпитаници израстват личности като Велико Йорданов – бъдещ директор на Народната библиотека и неин историк, Ячо Хлебаров – библиотековед и организатор на читалищното дело в страната, Стилиян Чилингиров – бъдещ директор на Народната библиотека и историк на читалищата, Васил Класанов – бъдещ директор на Шуменската народна библиотека и редактор на читалищни периодични издания и други. Те посвещават делата си на културното строителство, на библиотечното и читалищното дело, като в публикациите си разработват система от възгледи за библиотекознанието и се изграждат като негови теоретици и последователи на своя учител.

С подкрепата на Шишманов е белязана и появата на първите две жени в българското библиотекознание – д-р Мара Годорова и Маргарита Димчевска, които получават и европейско признание.

Сред институтите, предназначени да развият националната ни култура Ив. Д. Шишманов поставя на едно от първите места и библиотеките – народни, университетска, читалищни, поради което се ангажира трайно с проблемите им в своята политика на министър на просвещението, желаещ чрез тях да види България просветена.

Като министър Шишманов провежда твърда политика на подкрепа и ангажираност към всички библиотеки, заявявайки, че “освен държавните библиотеки министерството има да се грижи за голям брой общински библиотеки, пътуващи библиотеки, читалища и пр., като предвижда в бюджета си специални за тая цел субсидии”, които до 1907 г. са в размер на 5000 лв. Макар и твърде скромна, с тази сума министерството подпомага откриването на нови читалища в страната, библиотеките им и театралната им самодейност.

Сред въпросите, които занимават министър Шишманов, е и този за характера на двете държавни библиотеки в София и Пловдив. Дали те трябва да имат “характер повече на университетски библиотеки или да служат повече на нуждите на по-широката читающа публика”? [22]. В спора се оформят две противоположни становища. Личното му мнение е, че след като вече имаме научна библиотека към Университета, Народната трябва да остане за ползване от народа, но това негово убеждение среща съпротивата на Пенчо Славейков – по това време неин поддиректор, който смята, че Народната библиотека не е библиотека за масите, а за лица с високи научни и литературни интереси. След време концепцията на Славейков надделява и спорът затихва, особено след като през 1907 г. професорът си подава оставката като

министър – израз на недоволството му от отношението на Фердинанд към Университета.

Продължавайки започнатото от К. Величков, проф. Шишманов отделя сериозно внимание на международните научни контакти и запознаването с полезен за България чуждестранен библиотечен опит. С такава цел през 1905 г. командирова Пенчо Славейков да проучи цялостното устройство на библиотеки във Виена, Хале и Париж, а Стоян Аргиров в Германия и Австрия, за да се запознае както с народните и университетските библиотеки в редица градове, така и с пътуващите библиотеки, и с традициите в областта на библиотечното образование. За съжаление се оказва, че техните отчети не са публикувани в създадените от него “Известия на командированите от Министерството на народното просвещение”, но затова пък се натъкнах на любопитния доклад на художника Антон Митов [3] от 1904 г. за командировката му във Ватиканската библиотека, където е изпратен заедно с Любомир Милетич с цел да проучат възможностите за възпроизвеждане на Манасиевата хроника, която и днес е един от най-ценните български ръкописи, съхранявани в тази библиотека. Командировката е плод на стремежа на проф. Шишманов към издирването и съхраняването на националното ни културно-историческо и книжовно наследство.

В доклада на известния художник намираме доказателства за внимателното отношение към ръкописа, регистриран поради изключителната си ценност под № 2. По тази причина – пише Антон Митов - “всякога сам Префектът го взимаше от шкафа, дето се пазят най-важните ръкописи, за да ни го даде, и сам собственоръчно го и прибираще” [3, с. 232]. След състоялите се преговори става ясно, че управлението на Ватиканската библиотека дава с удоволствие съгласието си за издаването в Рим на 120-125 екземпляра от хрониката в интерес на науката, и “за да могат да се разпространят повече екземпляри по библиотеките и научните учреждения в света” [3, с. 235]. След срещи с различни издателства Антон Митов се договаря изданието да бъде луксозно и “подвързано с кори от дърво, покрити с кожа по начин, какъвто е приет за изданията на всички Ватикански ръкописи, и ще носи надпис, че е правено под наблюдението на библиотеката и с иждивяването на българското Министерство на народното просвещение” [3, с. 235], като всеки отделен екземпляр ще струва по 513 лв. Замисленият от проф. Шишманов проект не се осъществява, поради напускането на МНП, но той е израз на държавническата му грижа към паметниците на българската книжовност.

Като министър Ив. Д. Шишманов полага изключителни грижи за създаването на училищни библиотеки и утвърждаването им като неотменна част от модерната образователна система на страната.

Основен извор за концепцията му за предназначението и ролята на училищните библиотеки е „Окръжно № 15886 на МНП от 9 октомври 1903 г. до директорите на пълните, средните и специалните учебни заведения и окръжните инспектори” [14], в което министър Шишманов споделя тревогата си от това, че в нито едно българско училище няма добре уредена ученическа библиотека и че те не оправдават целите, за които са създадени.

В този документ той развива модерна европейска концепция както за функциите на училищните библиотеки, така и за качествата, които трябва да притежава учителят библиотекар. “Един идеален учител-библиотекар – според него - би трябвало да бъде не само тънък познавач на детската душа, не само отличен педагог, но и да притежава универсални познания и да бъде в течение на преподаването по всеки предмет” [14, с. 322].

В това окръжно Шишманов предлага цялостна система от мерки, целяща превръщането на училищните библиотеки в действителен образователен фактор, като засяга и въпроса за комплектуването и съдържанието на фондовете им.

Като министър той полага и системни грижи за комплектуването на училищните библиотеки с полезни книги. Чрез поредица от специални окръжни той нарежда в тях да се набавят съчиненията на д-р Петър Берон [15], т. 1 от съчиненията на П. Р. Славейков [16], съчиненията на д-р Иван Селимински [17], екземпляри от „Кориолан”, „Макбет” и „Хамлет” [18], издадени от учителя в Русенската мъжка гимназия Т. Ц. Трифонов.

Шишманов поставя като главна задача на учителя библиотекар да се стреми всеки ученик да придобие необходимата култура за самообразователно четене и необходимите умения, знания и навици за самостоятелна работа с книгата.

В процеса на общуването с учениците изисква библиотекарят да проявява определени качества: общителност, тактичност, лично обаяние и уравновесеност, като по този начин набелязва същностната характеристика и професиограмата на училищния библиотекар. Той настоява педагозите да поощряват любознателността на учениците и да ги приучват към системно четене и на любов към книгата. Изисква от библиотекарите да изграждат в учениците умения и навици за критично мислене, за

самостоятелна работа с книгата, като ги привикват да си водят дневник за прочетените книги и да умеят да беседват върху тях.

Демонстрирайки познанията си и в областта на библиотечната педагогика, Шишманов изяснява и ценностноориентиращата функция на четенето, формираща светогледа на ученика и възможностите да се усвояват морални и естетически ценности, полезни за бъдещите граждани на обществото. Така той полага и основите на педагогическата наука в работата на училищните библиотеки, като утвърждава педагогическата им функция и насищането ѝ с духовни ценности.

Шишманов следи с изострено внимание и работата на редица библиотеки в столицата и провинцията, както и проявите на известни библиотекари, които постоянно насочва, насърчава и поощрява.

В архива му са съхранени стотици писма от библиотечни дейци като Маргарита Димчевска [7], д-р Мара Годорова [8], Васил Класанов [9], Николай Николаев [10], Никола Станев [11], Стилиян Чилингиров [12], Петър Ненков [13] и много други, които свидетелстват за трайния му интерес към резултатите от тяхната работа в библиотеките. Разчитането и публикуването на тази кореспонденция би обогатило значително познанията ни за тях като личности, за библиотековедските им възгледи и за стремежите им да утвърдят библиотекознанието като самостоятелна наука.

Нарастващата активност на читалищата и общият стопански и икономически напредък на страната в началото на XX век налагат нов подход в организацията им.

Създаденият през 1911 г. Читалищен съюз, за чийто пръв председател е избран проф. Ив. Д. Шишманов, си поставя за цел да подобри материалното положение на читалищата и библиотеките им, да увеличи техния брой, така че във всеки град и във всяко село да има читалище и библиотека, както и да подпомогне културно-просветната им дейност. Предвижда се Съюзът да съдейства и за по-значителното им субсидиране по законодателен път от държавата, окръжните и общинските съвети.

Останал на председателския пост от 1911 до 1922 г., той формира политиката на Съюза. Насочвайки я към изграждането на духовни и нравствени ценности чрез широка просветна и образователна програма, той е сред идеолозите на читалищното дело в България, в което вижда важен фактор за културното и духовното издигане на нацията ни.

Неговите приноси като радетел за развитието на читалищата и библиотеките им, за организацията на народните четения и за създаването на читалищното

законодателство са били обект на поредица от публикации, в които стореното от него получава висока оценка и достойно признание [2; 6; 21; 23], поради което тук няма да се спирам на тях.

В края на доклада си ще се опитам да синтезирам основанията, които ми дават право да отнеса проф. Ив. Д. Шишманов към създателите на българското библиотекознание от края на XIX до края на първата четвърт на XX век, чиито възгледи имат основополагащо значение за неговото утвърждаване и развитие през споменатия период.

Като продължава и доразвива постигнатото в тази област от Марин Дринов, Константин Иречек и Константин Величков, той пръв изгражда цялостна концепция за необходимостта от създаването на широка мрежа от различни по тип и вид библиотеки със специфични функции и задачи, чиято основна цел е да обхване възможно по-голяма част от народа чрез своята достъпност и всеобщност. Полага и специални грижи за обогатяването на състава на фондовете им с полезни книги. Ратува за създаването на библиотечна статистика и изяснява ползата от публикуването ѝ в печата. Отстоява утвърдени вече европейски разбирания за ролята на библиотеките като фактор в цялостния обществен живот. Затова библиотеките и библиотекознанието стават поле, на което Ив. Д. Шишманов посвещава голяма част от своите знания и интелектуална енергия, като разработва и редица основни теоретични въпроси. Той „извежда” педагогиката и психологията от аудиторията на Университета и ги поставя в основата на библиотечното обслужване и общуването с читателите. Разкрива и възможностите на библиотеките за влияние върху изграждането на човешката личност, което възприема като комплекс от два фактора – възпитание и образование. Поставя и конкретни изисквания към професионалния библиотекар и преди всичко – да владее своята наука – библиотекознанието. Провокира и създаването на курсове за библиотекарите, с които се полагат основите на библиотечното образование в страната. Следи отблизо развитието на редица библиотеки, като дава полезни указания на библиотекарите и ги насърчава да поставят работата си върху научни основи.

Това са само част от приносите на проф. Ив. Д. Шишманов в полето на българското библиотекознание, но те са достатъчни, за да го причислим към неговите ранни строители от края на XIX и началото на XX век.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Бръзицов**, Христо. Един час при г-жа Лидия Шишманова. // *Лит. глас*, № 45, 20 окт. 1929.
2. **Врачев**, Теодоси. Проф. д-р Иван Шишманов. // *Читалище*, 1979, № 11, с. 3-4.
3. **Доклад** на Антон Митов за „Условия за възпроизвеждане на Манасиевата летопис“. // *Изв. на командированите от Министерството на народното просвещение* : Кн. 2 – София, 1905, с. 232-241.
4. **Колев**, Йордан. Иван Д. Шишманов за предучилищното възпитание. // *Предуч. възп.*, 2002, № 4, с. 34-37.
5. **Колев**, Йордан. Министри на народното просвещение : Иван Д. Шишманов. – Благоевград : Унив. изд. Неофит Рилски, 2002. – 176 с.
6. **Миятев**, Петър. Първият председател на Съюза на народните читалища в България : 120 г. от рождението на Иван Д. Шишманов. // *Читалище*, 1982, № 7, с. 27-28.
7. **НА-БАН**, ф. 11 к, оп. 3, а.е. 486.
8. **НА-БАН**, ф. 11 к, оп. 3, а.е. 1486.
9. **НА-БАН**, ф. 11 к, оп. 3, а.е. 708.
10. **НА-БАН**, ф. 11 к, оп. 3, а.е. 1108.
11. **НА-БАН**, ф. 11 к, оп. 3, а.е. 1412; 1413.
12. **НА-БАН**, ф. 11 к, оп. 3, а.е. 1642; 1643; 1644.
13. **НА-БАН**, ф. 11 к, оп. 3, а.е. 1077.
14. **Окръжно** № 15 886 от 9 окт. 1903. Упътвания за уредба на ученически библиотеки. // *Учил. преглед*, 1903, № 10, с. 321-324.
15. **Окръжно** № 365 от 15 ян. 1904. // *Учил. преглед*, 1904, № 1, с. 20.
16. **Окръжно** № 2545 от 10 март. 1904. // *Учил. преглед*, 1904, № 3, с. 128.
17. **Окръжно** № 2966 от 22 март 1904. // *Учил. преглед*, 1904, № 3, с. 129.
18. **Окръжно** № 8479 от 26 авг. 1904. // *Учил. преглед*, 1904, № 6, с. 258.
19. **Радева**, Мария. Иван Д. Шишманов като министър на народното просвещение 1903-1907. // *Ез. и лит.*, 1994, № 1, с. 83-90.
20. **Радева**, Мария. Проф. д-р Иван Шишманов – гражданин на две епохи (1862-1928). // *Леку. пропаганда*, 1988, № 9, с. 54-65.

21. **Сестримски**, Иван. Проф. Иван Д. Шишманов – виден читалищен деец. // В чест на 80-годишнината на проф. Тодор Боров. – София, 1984, с. 288-297.
22. *Учил. преглед*, 1899, № 4, с. 394-404.
23. **Хлебаров**, Ячо. Проф. Ив. Д. Шишманов (първият председател на ВЧС). // *Читалище*, 1928, № 5-6, с. 115-118.
24. Иван Д., **Шишманов**, д-р К. Кръстев и Боян Пенев в спомените на съвременниците си. – С., 1983, с. 125.
25. **Шишманов**, Иван. Народните библиотеки, техният развой и тяхната уредба. // *Учил. преглед*, 1896, № 4, с. 381-403; № 5, с. 506-514.
26. **Шишманов**, Иван. Нови студии из областта на Българското възраждане : В. Е. Априлов, Неофит Рилски и Неофит Бозвели. // *Сборник на БАН*, 1926, с. 469-479.
27. **Шишманова**, Лидия. Професор Шишманов като умствен работник. // *Бълг. мисъл*, 1930, № 6, с. 467.